

Бувальщина

Михайло Яцків

I

Його ім'я було Іван, але прозвали його Іванусом, бо Іванів багато в селі, а скажи — Іванус, то вже кожний знає, де треба допитуватися. Він оженився молодим, взяв собі дівчину і ще на весіллі сказав:

— Це моя жонка... Зроби мені те або це, жонко! Дай мені того або того, жонко!

І тому ніхто інакше не казав, лише "жонка". Її ім'я забулося зовсім.

Жили вони наприкінці панщизняних часів.

Іванус ніколи не жартував, ніколи півзуба не показав, аби засміятися. Завжди був хмарний, як осіння ніч. А жонка була щебетушка, як ластівка, що прилетить у травні з теплих країв, сяде на оборожину та вищебечує, аж слухати мило. І мусила вона з таким похмурим вік вікувати.

Дітей вони не мали. Їх господарство — то була мала хатина на березі, коло хатини — малий городець, четвертина морга та в царині півморга. Коло хатини — піддашшя, до стояла корова, коло вугла — величезна кількасотлітня груша з дуплами всередині. Грушки вона родила малі і тверді.

II

Надаремне жонка мала надію, що переінакшить Івануса, аби був такий, як інші люди, що розвеселить його, аби було з ким поговорити і порадитись. Була це розумна жінка. Вона всякими способами старалася перемінити його, аж поки зрозуміла, що нічого не вдіє, і дала йому спокій.

Вона служила дівчиною у попаді і навчилася приправляти якнайліпше всякі страви. Через те кожний, хто робив яку оказію, чи весілля, чи які поминки, то просив жонку. А як хто ще попа запрошував, то вже мусив мати жонку за кухарку. Бо піп питається:

— А хто буде за кухарку?

— Жонка.

— А, то добре.

А ще, як то в гостях при першому столі сідає піп, паламар, дяк і війт, церковний староста і ще якісь пильніші ґазди, а всякий мотлох — при іншому столі, то жонка так уже знає порядок дати, що кожний дістане те, що йому належить. Само собою, вона мусить мати пару помічників. Але перед попа вона сама заносить страви. Підсуне хустку повище чола, трохи голову перехилить і з веселим обличчям все йому показується, а піп стане вихвалити її, що то порядна ґаздиня, могла б бути і панею.

— І моя, — каже, — їмость не може ліпше до смаку приправити, бо вже нема куди, аж пристає до душі.

А жонка аж підлітає, аж розпливається, слухаючи такі похвали перед всім народом.

— Та й тільки всього, що хвалить. Якби то був якийсь чужинець або чесний свій чоловік, то як не ринський, то хоч дві-три шістки кинув би на таріль для кухарки за такі

лакоминки, але піп не на те живе, щоб кому що дав, лише на те, щоб сам брав, — каже, бувало, Іванус.

III

Яке ремесло провадив Іванус?

Він ще малим хлопцем робив візочки, а потім — більші, і так навчився сам робити вози великі. Не вчився у майстра і не визволювався так, як інші, і хоч був похмурий, задумливий, проте мав хист. Він робив такі вози, що ані одного залізного цвяха не було в них. Його майстерня була побіч хати, під дуплавою грушею, в якій ховав своє знаряддя. Ніколи не заносив його до хати. Мав і токарню під грушею. Бувало, на півсела видко, як Іванус розганяється над токарнею, як нахиляється та натискує ногою, щоб колесо оберталося. Обточить колодку, наб'є спиці, обтеше грабову лату, загне та повертить діри, наб'є на спиці, та й колесо готове. Обіддя сам гнув. Тоді колеса були ободисті і не такі дорогі, як тепер. І горілка була дешева. Залізниця не було, то отими возами їздили люди на два тижні в дорогу до Чернівців, до Садагури, або до Маморниці на молдавську границю за кукурудзою.

На тих возах Іванус не заробляв багато, але все був би сяк-так жив, якби не взявся до горілки. В селі не було казенної корчми, і нині нема, так як по інших селах, а прийшла одна вдовиця лише з бахуром, найняла в хлопа хату і розсілась на добре. Бахур приносив з міста горілку, а мама сиділа в хаті і продавала. А дивна була ця шинкарка. Називали її Бамбохою. Опасиста, як поставить чепець з пацьорок на обголену голову, то наче яка статуя з гіпсу. Шия товста, а на череві гроші рахує, як на столі. Ноги товсті, п'яти повідростали назад так, що туди ноги мало що менші, ніж спереду пальці, тож цілком нездатна була до ходу. Лише капцями совала по хаті та вигрівала сало в бебехах. І в коляду не ходила так, як інші шинкарки за збираниною, лиш найме фіру в місті, то там вже й залишається, а шинок лишає на вірного наймита на цілий той час.

Тож Іванус внадився до Бамбохи. Він не був злий чоловік, лиш, бувало, як нап'ється, то має велику фантазію — вгору стіною лізе. Жонка почне йому що казати, а він б'є її на останнє. Не раз жонка завивалася в намітку, а по намітці спливали червоні паси крові, і так йшла скаржитися до попа. Піп стане в церкві на проповіді і ганьбить Івануса:

— Так, — каже, — Іванус — ледащо, пияк, — зо світа у Бамбохи та у Бамбохи п'є брагу прокляту по цілих ночах, а напившись безмірно, приходить додому та жонку смертельно побиває. Вона чесна і побожна газдиня, другої такої село не має. Він свою душу дияволу продав. Він — проклятий грішник, некаянник. Пеклом віднині він смердіти буде. В смолі кипіти, де плач і скрегіт зубів.

Та що з того?

Іванус до церкви не йде, а як йому хто про це скаже, то він, бувало, на те відповість:

— Піду до пекла, то піду. Буду носити дрова, аби пани, шинкарі та всі багаті не позамерзли в котлах. А коли на тім світі є небесний рай і коли там так добре, то чому ті, що вихваляють рай, так бояться вмерти і раді б жити тут якнайдовше? Видко, і ті, що

проповідують, і ті, що слухають, не вірять ні в яке небо, лише ті і ті брешуть.

Тоді були тяжкі часи, не було хліба. Бамбоха пекла лише для себе. Іванус купив люльку на короткім цибусі, а як хотів закуски, то їв печену картоплю. А часом, як іде темної ночі додому, то з горілкою розмовляє:

Горілице, погорілице,
Ти преподобная браго.
Веди мене дорогою вправо!
Аби-сь мене в потоці-розтоці не повалила,
З добрими людьми не посварила,
Бо нема гіршого собаки,
Як п'яного чоловіка.
Ти над християнином велику силу маєш,
З землиці, з хатин виганяєш,
З кожухів і сіряків роздягаєш,
А в веротюхи вдягаєш,
З чобіт визуваєш
Та в постолі взуваєш, —
Отже, я тебе величаю,
Поклін тобі віддаю!

І так не раз таки добре поклониться, що запове чолом в болото.

А жонка бачить, що нічого з ним не порадить, та й не казала вже ніколи нічого, хоч би що зробив. Вона була побожна, ніколи в неділю рано не топила, але в суботу все ладно прибере, позамітає в хаті і коло хати і зварить дещо на снідання, а в неділю або в свято рано йде до церкви. Прийшовши з церкви, затопить і зварить обід.

IV

Іванус по-п'яному робив усякі дурощі.

Одного разу, якось в жнива, в неділю, днина погідна, аж дух радується, жонка пішла до церкви. Івануса лишила вдома.

Приходить з церкви — його нема. Вона затопила, зварила обід, пообідала та й лягла відпочити трохи.

Наступило полудне, вона встала й вигнала корову до пастуха, а пастух каже:

— Я був нині у Бамбохи, а ваш чоловік там дуже п'яний.

Вона каже:

— Та хай п'є, то йому не першина.

Прийшла додому. Задзвонили на вечірню. Вона приготувала скоріш для Івануса обід, як завжди в неділю, щось ліпшого — вареники, молочну кашу і залишила в печі, щоб було тепле. Зачинила хату, а ключ поклала у грушу, в дупло, туди, де все ховали ключа, як котрого вдома не було. І пішла на вечірню.

По вечірні йде додому і бачить здалека — двері хати відкриті. Підходить ближче до хати, глипнула у бік від маштарні, під грушу — очам своїм не вірить. Підходить ще ближче — на донько нещаслива, руки заломила, — величезна купа пір'я лежить на

ковбані, а в купі пір'я не хропить, ні, але аж харчить, як дикий веpr, лише одну ногу видко з пір'я, Іванус. Жонка не знала — чи плакати, чи заводити на ціле село. Входить до хати, відкриває піч, страви стоять, як лишила, ані пальцем не ткнув, і зараз пізнала, що Іванус, як прийшов від Бамбохи, взяв з постелі дві великі, гарно вишивані подушки, виніс під грушу, розпоров, висипав пір'я, бабехнувся в пір'я і захропів.

Зараз був вечір. Жонка поприбирала та й лягла спати. Яке вже її спання було?.. Гадала, як віку докоротати з таким чоловіком. Але десь коло півночі пробудився Іванус, бо дуже пекло його коло серця, і пішов до хати. Жонка почула, засвітила, поставила перед ним вареники, молочну кашу. Та він не міг їсти, бо в горло натяглося пір'я, коли хропів, і поприсихало. Лише зачерпнув пару разів каші і позбирав шкварки, напився два рази води, взяв опанчу під голову, бо подушок не було, ліг і хропів аж до полудня. А жонка встала зранку та, плачучи, збирала пір'я в трісках під грушею. Щось трохи назбирала, але багато пропало. Щастя, що вітру не було, був би розніс геть по цілому селу до останнього. А при тім усім жонка ні слова не сказала — нащо це він зробив.

V

Одного разу навесні, якось уже в травні, жонка скопала городець коло хати і дещо посадила, але нивка в царині була ще не орана. Так жонка мусила до Івануса якось приємно заговорити:

— Коби ти дивився, аби тоту нивку в царині виорати, бо я вже городець скопала, та ще й там посадила би що, бо вже й так пізно.

Іванус за своїм звичаєм нічого не відповів, але мав це ра гадці. Йому кожний догоджав і готовий був послухати. Так сказав одному і другому: дай мені волів до плуга — і вже є. Але ті ґазди самі не прийшли, тільки повисилали хлопців з волами і з плугом. Іванус знав за плугом ходити, але до того не звик.

Та що сталося?

Жонка вдома затопила полуденок варити та й позбирала білизну, де яка була, аби визолити, і намочила, але згадала, що на Іванусові цілком чорне шмаття. Як би то дістати, аби разом визолити? На царину недалеко. Вона заперла хату і виходить, а на царині повно народу, рух, погода люба, а народ — той гній везе, той розкидає, той волочить, той оре, а той поступає крок за кроком і кидає повного жменею далеко поперед себе зерно, аби розсипалося рівно. А чукурделі — громадами понад головами того народу, і то вгору, то вниз спускаються, а виспівують, аж в ухах лящить. І Іванус той гурт збільшив, ходить за плугом з люлькою в зубах. Вийшов в кінець, а жонка несміло приступає і каже:

— Коби ти став на трохи, аби воли відпочили, і піди до хати та скинь те шмаття, аби я разом випрала... От всі люди в білих сорочках, як лебеді, а тебе немов дощ зіправ.

Іванус не чує, нічого не відповідає, обертає, гонить і лютиться, що скиби не пристають, що плуг не має доброго строю. Торік був плуг, що зорав білицю під псянкою, скиби склалися рівно, як аркуші в книжці.

Так Іванус моцується, притолочує скиби, а жінка йде за ним, виходить знов у кінець і каже:

— Ану, піди до хати.

Іванус став і каже:

— А ти мене і тут знайшла?

І як став, тріснув капелюхом об землю, скинув сорочку і, пробачайте, штани, тріснув об землю і голий, як мати на світ народила, за чепіги та:

— Гей, цабе!

Хлопці дивилися і не знають, що робити. Почали сміятися.

— Гони, один з другим! Засмієшся зараз не так!

Але вони знали, що Іванус не жартує, гонять воли і позирають назад, а Іванус іде за плугом, викидає ногами, люлька в зубах, він протолочув скиби статечно, як ґазда. Люди дивляться на нього, дехто сміється:

От, Іванус здурів!

А жонка ні жива ні мертва пішла додому. Іде і сама себе ганьбить:

— Це я винна! Я його натуру знаю, він мене ніколи не послухає.

Живо взяла чисте шмаття, винесла і поклала на грядку, а брудне забрала додому. Але Іванус довго ходив голий за плугом, аж поки один чоловік, що був близько, не підійшов і сказав:

— Фе! Встидайся, не роби з себе сміху, візьми шмаття.

Іванусові як хто чужий що скаже, то скорше послухає.

VI

Роки за роками минали, Іванус постарів, сходив ноги, став коротший, нарешті ліг, і вже не було рятунку. Люди прийшли до нього. Він лежав горілиць на постелі і дивився на хату. Олекса Гринишин стояв коло нього з люлькою в зубах, заклавши руки назад:

— Чи пізнаєте людей, Іване?

Іванус потакнув головою.

— Та пам'ять ще ніби є, але виходу однаково нема... Хто буде нам тепер вози та колісниці робити?

Іванус махнув рукою і прошептав:

— Одне мене дивує, як то святий Ілля їхав до неба на огненній колісниці і зад йому, пробачте, не згорів...

Олекса зареготався, а за ним — інші ґазди.

— Ви, Іване, все були гострі на язик.

Яків Олійників спер бороду на руки і говорить:

— Та смерть — не напасть... Чоловік — як той колос. Виросте з землі, вона його вигодує, він пристигає та й до землі клониться. І один, і другий чекає на свій серп. І білий цвіт, що його вітер навесні зірве, і пожовклий лист восени — все горнеться до матері землі.

На лаві під вікном посідали сусіди, курили люльки і балакали про злодія, що десь там обікрыв церкву.

— Той такий грішник, як полізе крізь вікно в церкву і стане святому на голову, то святий йому нічого не скаже? — спитав кум збоку.

— Бо такий він святий, — загудів Олекса Гринишин. — Якби добрий святий, то лише би вхопив такого за ногу та потримав до ранку, поки люди зійдуться, або втаращив ним серед церкви, щоб маззю розлився.

— Скажу і я від себе, людоньки, хоч смійтеся з мене, хоч ні, — втрутився Юрко Марек. — Хіба винен злодій, що таке ремесло дав йому пан біг у руки? Таж це, рахувати, такий його талант. Це, вважайте, не є легкий хліб, ні. Таже піп каже, що злодій — це божий посланець: хоче пан біг когось покарати, то посилає на нього злодія.

Бесіда втихла, бо Іванус наказував жонці:

— Доки лежу тут на постелі, чи по тому он там, на лаві, доти, небого, я в цій хаті ґазда, а як мене припорпаєш глиною, то ані ти до мене не будеш мати діла, ані я до тебе.

VII

Жонка простила Іванусові ще за життя всі гріхи до найменшого, поховала його, як ґазду, і заводила як слід — не за добром, бо хоч пив і деколи бив, та хай би був іще жив. Так пішов чистий Іванус на той світ, а жонка вдовицею ґаздувала сама...

Та був Іван Харий, також вдівець.

Як почали жінки радити йому: "Візьми жонку", — він трохи не хотів, та жінки вдалися до жонки: "Візьми Івана Харого".

Жонка дуже не хотіла, вона гадала, що кожний чоловік такий, як був Іванус. Але жінки, як взяли радити то се, то те, так сплескали, що Іван Харий оженився з жонкою.

Він не був багач, але мав невеличке господарство, то було з чого жити. Від першої жінки мав двоє дітей, які подружив на бік, а жонка прийшла на господарство, поробила порядки в кожному куті, що любо було подивитися. А як зварила перший обід, то при тім обіді Іван Харий заживає все до смаку і дивиться, як то жонка всюди лад робить — бо його перша жінка була ледащо, ніколи доброї страви не зварила, ні так мило не заговорила.

Жонка так розвеселила Івана, що дух йому радіє. Обом світ отворився, помолоділи більше, як на десять літ, самі не знають, чим би одне одного потішити. Іван Харий найняв служницю, аби жонка не мусила йти по воду або що інше тяжке робити. Не раз при обіді або при вечері, при кожній бесіді все казали: коби ми були побралися у двадцятих літах, то не шкода було б жити на світі, а то вже шістдесят минуло.

Іван Харий був неабиякий чоловік. Він служив у війську цілих чотирнадцять років на війні. То було в той час, як Наполеон Бонапарт хотів цілий світ загарбати, крушив престולי, побивав армії всієї Європи. На тих страшних війнах було багато і односельців⁴. Та всі загинули, лише два витримали і прийшли додому, а то були Іван Харий і Юрко Марек.

Бувало, як зійдуться ті два ветерани вечорами або в святії і неділі, як зачнуть розказувати страшні подвиги воєнні, народ горнеться до них, старі й молоді, аби наслухатися. Волосся дубом ставало на голові. Страшенні різні, бомби встелювали землю трупами. Як під Лейпцігом і багатьма іншими містами і селами по скільки діб люди нічого не їли і не спали. Скільки уже разів варили, а як неприятель іде — виливай

усе, хапай котли і тікай. Цілих чотирнадцять років ті два ветерани в крові бродили, твердої натури були і все витримали. Юрко Марок мав обтесану ззаду голову. Як налетів французький улан і вгатив шаблею по голові, а шаблюка розтяла чакі і стесала шкіру з голови, де вже волосся потім не росло. Але він в той момент вгараздив багнет уланові під плече і зсадив його з коня. Іван Харий і Юрко Марек мали багато ран.

Юрко Марек як прийшов з війни, то не застав нікого. Батьки померли, лише хатина стояла порожня, обдерта, обросла бур'янами, і пустого поля шматок був. Він вже не женився, так-таки сам доживав віку. Змігся на корову, бувало, сам пасе і годує, дещо посадить і посіє. Бувало, як не має кому що розказати, то плаче роздумуючи.

А Іван Харий прожив вісім років з жонкою в гаразді, бо зійшлися були двоє старих однієї натури.

Бувало, вона каже:

— Коли б я раніше вмерла, аби ти мене поховав.

А він каже:

— Коби я скорше вмер, аби ти мене поховала.

Так дочекались, що жонка вмерла. Іван поховав її, а за тиждень і сам помер.

Поховали обох разом.

А за Івануса теж лишилася пам'ятка.

Як жонка виходила за Івана Харого, то хату продала, а грушу, де Іванус мав комору в дуплах, вітер зламав, свояки порізали на дрова, і в землі вже й коріння нема. Зорали також берег і грядки.

— А де будемо цього року садити капусту?

— На Іванусовім березі.

— Піди, дівко, нарви бур'яну телятам.

— В котрих грядках?

— Та на Іванусовім березі.

Так ще й сьогодні говорять.

Джерело: Яцків М. Ю. Новели. — Львів: Каменярь, 1985.